

«Согласовано» Заместителем директора по УВР МБОУ СОШ с.Арыг-Узюнский <i>Шивитней Н.А.</i> «08 сентября» 2023г.	«Утверждено» Директором МБОУ СОШ с.Арыг-Узюнский Санаа С.М. Приказ № <i>228</i> «08.09.2023» 2023г.
---	--

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

По родной (тувинской) литературе для 5 класса

Учителя родного языка и литературы

Ондар Шенне Дорбет-ооловны

На 2023-2024 учебный год

Тыва чогаалды ооредиринге тайылбыр бижик.

Тыва аас чогаалы, чечен чогаал чоннун чогаадыкчы салым-чаяянынын боттуг костуушкуннери болур. Аас чогаалы тыва чоннун ада-огбелеринин чус-чус чылдарда чогаадып, болбаазырадып келген состуң уран чуулу болур. Оон эстетиктиг чанчылдарынга даянгаш, делегейнин улустарынын (эн ылангыя орус, моол) литератураларынын улегер-майыын эдерип, тыва чечен чогаал 20 чус чылдын литература Тыва Республиканын чонунун культуразынын эн улуг доктаамал эстетиктиг чанчылдарлыг уран чуулу болу берген. Ол ам чонну чаагай чанчылдарга кижизидеринин, огбелернин алдарлыг тоогузун оорениринин, келир уеге бузуреп болурунун идегелин быжыглаар чепсээ апарган. Ынчангаш тыва чогаалды ооредиринин программасы ундезин деннелге Тыва Республиканын Ооредилге яамызынын «5-11 класстарга Программалар. Тыва дыл. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Тыва аас чогаалы болгаш литература» деп номунга ундезилеп делгеренгей тургустунган.

Тыва чогаалды ооредиринин сорулгалары, кылыр ажылдары.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин медреселин сайзырадырынга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы-чанын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ооретпишаан, дараазында *сорулгаларны салган*:

-Тыва улустун шаандагы болгаш амгы амыдыралы-биле, хосталга, аас-кежик дээш чоннун демисежиپ чораанын оореникчилерге таныштырар, тоогучу ёзу-биле угаап ооредир.

-Россиянын хой националдыг улустарынын акы-дунма харылзааларын, кожа-хелбээ чурттар, депшилгелиг чоннары-биле харылзааларын коргускен чогаалдар-биле чалыыларнын интернационалчы, патриотчу кижизидилгезин быжыктырар.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын курлавырларын аныяк салгалды чаагай идеалдарга, улусчу моральга, ужур-чурумга, торээн чуртунга, чонунга, тоогузунге чоргааралды, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга гуманизм хамаарылгалыг болурунга кижизидеринге ажыглаар.

-Тыва литература амыдыралга тура-соруктуг, омак-сергек, бурунгаар чуткулдуг, хей-аъттыг, куш-ажылга болгаш эстетикага кижизидип, ону алдаржыдып остуреринге чепсек болур.

-Улустун аас чогаалынын, литературанын теоретиктиг билиглерин быжыг шингээттиргеш, оларны амыдыралга ажыглап билиринге ооредир.

-Чогаалдарнын идеялиг утказын, уран-чеченин медреседип, уран номчулгага быжыг хандыкшылдыг болурунга ооредир.

-Уе-уеде тыва литературанын шийтпирлеп турганы хой айтырыгларын тыва чогаал эртемнин башкылаашкынынга чаа чогаадыкчы, тывынгыр, ханы билии, хей-аът кирикчи эрудициязы, бодунун улегерлиг чоруу-биле оореникчилернин дилеп тывар, сонuurгалдыг ажылдаарын чедип алыр.

5-11 класстарга тыва чогаал эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Тыва литературанын чогаалдарын ооредирин дараазында чуулдерни барымдаалап шилээн:

-чогаалдарнын бедик идейлии, уран-чечени, амыдыралчызы, ооредиглиг, кижизидикчи ужур-дузазы;

-тема аайы-биле хой талалы, тоогулуг болуушкуннарнын, амгы уенин амыдыралынын чуулдеринин, болуушкуннарынын таарымчалыы;

-жанрларнын, стильдернин хой янзылыы;

-оореникчилернин хар-назынынга чогаалдарнын таарымчалыы.

5-8 класстарнын программазын идея-темалыг принципти барымдаалап тургускан: Бойдус, шаандагы амыдырал, революция, патриотизм ...темаларын болуктээн. Улустун аас чогаалынын кол жанрларын чоорту нарыыдадып хувааган, чогаал теориязынын эге, бодуун билиглерин ооредири программада кордунген.

5 класска ооренир чогаалдарнын болуктери:

-улустун аас чогаалы (тоолдар, улегер домактар, тывызыктар), улустун аас чогаалынга чоок чогаалдар (авторлуг тоолдар, баснялар);

-бичии уругларнын овур-хевирлерин коргускен чогаалдар;

-тыва улустун патриотчу сеткилин коргускен чогаалдар;

-акы-дунма улустарнын чечен чогаалдары;

8 класс-шилчилгелиг байдалда болганда тыва чогаалчыларнын элээн хой чогаалдары, оларнын тоогузу-биле холбаштырып тус-тузунда таныжар

9-11 класстарга тыва литературанын тоогузун, авторларнын чогаадыкчы ажылын, чогаалдын тоогузун, хогжулдезин холбаштырып тускай ооренир кылдыр кордунген.

9 класска тыва литературанын 1930-ги чылдардан амгы уе - чадага чедир эрткен оруктары-биле тодаргай таныжар. Программа литература тоогузун уе-уенин кол сураглыг чогаалдары-биле аралаштырып ооренирин негеп турар

10 класска авторлар дугайында билиглерни, оларнын допчу-намдарларын болгаш сурагжаан чогаалдарын дамчыштыр алыр

11 класска тыва чогаалчыларнын ийиги болгаш ушку салгалдары-биле таныжылга уламчылаар.

9-11 класстарга чогаал сайгарылгалары-биле холбаштыр литература-теориялыг билиглер нарыыдаар

Программада кирген чогаалдар 3 болукке хувааттынган:

1. Албан номчааш, башкынын дузазы-биле сайгарып ооренир чогаалдар;

2. Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар (5-7 кл.);

3. Класстан дашкаар номчуур, оореникчилернин эстетиктиг билиглерин байыдар чогаалдар. Оларны оореникчилер эки тура-биле шилип номчуур. КДН-га чугле программада кирген данзыдан ангыда, оореникчилернин хар-назынынга, ниити деннелинге тааржыр тыва болгаш Россиянын, делегей, акы-дунма хой националдыг литератураларынын тыва дылче очулдуртунган чаа номнарны башкы оореникчилерге ургулчу сумелээр.

5-11 класстарга тыва чогаал эртемин ооредиринин кол угланыышкыны, негелделери.

Аас чогаалы болгаш литература кижилернин межерелин сайзырадырынга, сагыш-сеткилин байыдарынга, аажы -чанын хевирлээринге, чоннун чаагай чанчылдарын эдереринге аажок улуг салдарны чедирип турар, ынчангаш оларны уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ооретпишаан, дараазында углааныышкынныг негелделерни салган салган:

-аас чогаалы болгаш литература тыва школаларда уран чуулдун оске-даа хевирлери-биле холбаштырып ыяап ооренир, башкылаар эртем;

-тыва улустун аас чогаалы болгаш литература Топ Азиянын болгаш оске-даа девискээрде чоннарнын литературалары-биле тудуш хогжуп, улусчу эстетиктиг принциптерге, реализмге ундезилеттингенин, уе-уеде тыва литературанын хой айтырыгларын, темаларын чогаалчы бурузу бодунун оскелерден ылгавырлыг уран-чечен аргалары-биле коргузуп турарын оореникчилерге билиндирер;

- тыва улустун аас чогаалы болгаш литературанын тоогузу нарын, оон оруунга шаптараазынар частырыглар турган дээрзин чогаалчы бурузун ооредип тургаш оюп эртпези чугула;

-тыва чогаалдардан ангыда, Россиянын болгаш делегей литературазынын тыва дылче очулдуртунган чогаалдарын база оореникчилернин хар-назынынга, ниити деннелинге тааржыр чаа унгулээн чогаалдарны башкы сумелеп, кады сайгарар.

-бистин чурттун улустарынын, классиктиг болгаш акы-дунма хой националдыг литератураларнын байлак чуулдерин шингээттирип, литературлуг, интернационалчы, шыдамык, кээргээчел, дыннангыр, хундулээчел кижилер кылдыр озеринге идигни бээр

5-11 класстарга тыва чогаал эртемин ооредиринин методтары, технологиялары.

Чечен чогаалды школага башкылаарынын 4 кол методтары бар, ынчангаш оларны ажыглаарын сумелеп турар.

Чогаадыкчы хамаарылгалыг номчулганын методу оореникчи бурузунун чечен состу чугаалап, дыннап, ажыглап билип чоруурун, оларнын сеткил-сагыжын доюлдуруп, литературлуг маадырларнын улегери ёзуугаар ажыл-херектерге хандыкшылын куштелдирер, чогаалга салым-чаяанныг оореникчилерни чедип алыр. Сос бурузунге, фраза, домак бурузунге номчукчунун кичээнгейин негээр, бодалдарын ханыладыр, доюлдуруп нарын ажыл: башкынын аянныг номчулгазы, оореникчилернин аянныг номчулгазы, тайылбырлыг номчулга, чогаал дугайында беседа, боданып харыы тывар айтырыглар салыры, бижип харыылаар онаалгалар бээри.

Бо методту ажыглап турар ойде оореникчилернин кылыр ажылдары: чечен чогаалды класска, бажынга номчуур, аянныг номчулга, идепкейлиг, кичээнгейлиг дыннаар, чогаалдын кезектеринин планын тургузар, созуглелдин утказын эдерти чугаалаар, созуглелди ажыглап сценарий тургузар, ооредилге ноунда чуруктарны кичээнгейлиг коор, чогаалга

хамаарыштыр чуруктар чуруур, чогаал дугайында бодалдарын аас болгаш бижимел-биле илередир.

Дилеп тыварынын методунда - оореникчилернин ажыл-чорудулгазынын хевирлери ковудеп, нарыыдап эгелээри, башкынын салган айтырыгларынга, онаалагларынга оореникчилер харыы тып ооренир. **Принциви**-бодунун тыпкан билии уттундурбас. Чечен чогаалды сайгарарынын аргаларын шингээттирери, состун уран чуулунун хоойлуларын билип алыры, чогаалды шугуумчулелдиг унелээринге ооредир.

Дилеп тыварынын методунда оореникчилернин кылыр ажылдары: башкынын салган айтырыгларынга, онаалгаларынга хамаарышкан цитаталарны шинчилел ажылындарындан болгаш чечен чогаадан тып чыыр, чогаалды сайгара арак эдерти чугаалаар, цитаталарын ажыглаар, бир чогаалды оске чогаал-биле деннеп тургаш теория болгаш оске эртемне-биле холбаштырып сайгаргаш, туннелин бижип илередир, чогаалдыг бижиир, каталог ажыглаар, конспект кылыр, цитаталарны тып, ушта бижиир, бижимел ажылдарга оларны ажыглаарынга чанчыктырар, улус мурнунга илеткелдин кылып, камгалап чугааланырынга ооредир.

Шинчилел методу-ооренген чогаалда кордунмээн айтырыгларны сайгарар, оореникчилернин бот-тускайлан чоруун илередир, шинчилекчи салым-чаяанын сайзырадыр база бир уре-туннелдиг чепсек. Шинчилел методунун туннели-илеткел, реферат, эртем ажылы, словарь, аудио, медиа, видео материалдар бооп болур.

Шинчилел методун ажыглап тургаш башкы оореникчилерге харыы негээр айтырыглар салыр, семинарлар темалары, илеткел бижиир, дыннадыг, презентация кылыр, номчаан болгаш сайгарган узундузунге чурук чуруур, программада кирбээн чогаалдар-биле деннелгелиг сайгарылгалар кылыр онаалгаларны бээр.

Дыннадыг методу - чечен чогаал ооредиринин, оореникчилер кижизидеринин эн-не делгеренгей ажыглаттынып турар чепсек. Номнарда, сеткуулдерде, ооредилге номнарында, шугумчулелдиг материалдарда чогаал дугайында билиглерни бээр метод. Оореникчилер бедик шынарлыг, бугу талазы-биле бодап тургускан барымдааларга, эртемге, теорияга даянган харыыларны бээр ужурлуг. Бир чогаалды оске домей чогаал-биле деннеп сайгарарын, дыннадырын негээр. Оореникчилерни, дыннап, туннеп, бодап, шингээди ап чанчыгарынга кижизидер. Оске кижинин чугаазын кичээнгейлиг, шын, хундуткелдиг билип дыннаарынга кижизидер.

Дыннадыг методунга ажыглаар аргалар: чогаалчынын допчунамдары болгаш оон чогаалдыкчы ажыл-чорудулгазынын, чогаалга хамаарышкан ундезинниг, критиктиг статьялар дугайында башкынын янзы-буру хевирлерлиг дыннадыглары (лекция, презентация, аудио, медиа, видео, коргузуг материалдары), кыдыраашка конспект кылыры, самбырага планнар тургузары, техниктиг херекселдерни (компьютер, экран, проектор, магнитофон. Интернет-ресурс) дээш о.о

Дыннадыг методун ажыглап тура башкы онаалгаларны амгы уенин амыдыралынга, ооредилге негелделеринге дуушкен бот тывынгыр чорукка ооредир онаалгаларны берзе чогуумчалыг, ооредилге номундаайтырыглар ёзугаар онаалга бээр, чаа материалды медреселдиг шингээдип алырын негээр, коргузуг материалдарынын янзы-буру хевирлерин кылырын, чогаалды катап-катап номчуурун сумелээр.

Дыннадыг методунга оореникчилернин кылыр ажылдары янзы-буру: конспект планы тургузар, ону бижииринге чанчыктырар, айтырыгларга аас болгаш бижимел-биле харыылаар, илеткел, шинчилел ажылы кылыр, башкынын чугаазын идепкейлиг, киржилгелиг дыннаар.

Амгы уеде ооредилге херээнин чаа уе-чадазында «Чаа школа» деп программа школага башкылаашкынны бедик деннелге кодурерин шынгы негеп келгенде, чечен чогаал башкылаашкынынын методтарынын амыдыралчы ужур-дузазын улам улгаттырар. Башкы бурузу чогаадыкчы ёзу-биле класстарга чогуур уезинде билдилиг ажыглаары, бодунун дуржулгазынга даянга, методтарны улам байыдары негеттинип турар.

5-ки класстың төрөөн чогаалга календарь-тематиктиг планнаашкыны

№	Кичээлдин темазы		Эрттирер хүнү	
			план	факт
1	Кирилде кичээл, Ном дугайында билиг. С.Сарыг-оол «Ном»	1		
2	Ю.Кюнзегеш. Сиген шөлүндө	1		
3	ЧТ. Деңнелге дугайында билиг	1		
4	Аас чогаалы	1		
6	Балыкчы Багай-оол	1		
7	Чангыс ой аъттыг үш алышкы	.1		
8	КДН.	1		
9	Чеди иелиг Чес-Мыйыс. Кускун биле үгү.	1		
10	Тос-оолдуг Доктагана кадай	1		
11	Тос шилги аъттыг Өскүс-оол	1		
12-13	ЧТ Үлегер домактар, чечен сөстөр	2		
14	ЧТ.Тывызыктар	1		

15	Тест - 1 улдун	1		
16	Кым эң ажыктыгыл?	1		
17	М.С.Эргеп «Чартык арбай»	1		
18	С.Сүрүң-оол Карактар дугайында маргылдаа	1		
19	Ч.Чүлдүм. Тарааның тывылганы	1		
20	Хек чуге ыраажы болганыл?	1		
21	ЧТ Авторлуг тоолдар дугайында билиг	1		
22	КДН. Тоолдар	1		
23	ЧСК.Эдертиг	1		
24	О.Сувакпит Арзылаң биле Пар	1		
25	С.Серен Ном биле Портфель	1		
26	Л.Х.ИргитТеве	1		
27	ЧТ. Басня дугайында билиг	1		
28 29 30	Л.Б.Чадамба. Аян-чорук	3		
31	ЧТ. Пейзаж дугайында билиг	1		
32	О.Саган-оол Эжишкилер	1		
33	ЧТ. Эпитет дугайында билиг	1		
34	О.Сувакпит Аът чарыжы	1		
35 36 37	Өдүгенде чайлаг	3		
38	Хыналда ажил Өдүгенде чайлаг	1		
39 40	Ш.Суваң Кара-Баштыг	2		
41	Таваар маажым бадып келгеш	1		
42	ЧСК. Чогаадыг	1		
43 44 45	Ш.Суван. Хүн-Херелден аалчылар	3		

46 47 48	Н.КууларТанаа-Херелдин чуртунда	3		
49 50	Тоол ораны. Танаа-Херел хаан	2		
51 52 53	Э.Донгак Буянныг араатаннар	3		
54	С.Пюрбю «Ынак Тывам»	1		
55	О.Сувакпит Россияга алдар	1		
56	ЧСК. Эдертиг	1		
57	А.Уержаа. Ие дылым	1		
58	С.Сарыг-оол Маадыр Чүргүй-оол	1		
59	О.Сувакпит Кечил-оолдун солдаттары	1		
60	ЧСК. Чогаадыг. Хомушку Чүргүй-оол дугайындада чүнү билир мен?	1		
61	Ю.Кюнзегеш Эзимнерниң ыры	1		
62	С.Сүрүң-оол Ус-кушкаш	1		
63	С.Сарыг-оол Эдер амытаннар	1		
65 66	М.А.Кужугет Азыранчып чорааш...	2		
67	Хыналда ажыл	1		
68	Катаптаашкын	1		

5-ки классты доозуп тура, өөреникчилерниң билир ужурлуг чүүлдери:

- чогаалдың адын болгаш ооң авторун долузу-биле билир;
- улустуң аас чогаалының хевирлери болур анаа, дириг амытаннар дугайында болгаш хуулгаазын тоолдарны, үлегер домак болгаш чечен сөстөрни ылгап билир;
- кыска тоолдарны чогаадып шыдаар;
- эпиктиг чогаалдарга кол болуушкуннарны тодарадып, оларның аразында харылзааларын, чөрүлдээрниң чылдагааннарын тодарадып;
- сөзүгледен өөрөнгөн уран-чечен аргаларны тодарадып, оларның ажыглалын тайылбырлап;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын аянның, тода чугаалап;

- өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болуушкуннарны дес-дараалай чугаалап, бөдүүн план тургузуп билир;
- чогаалда чуруттунган маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар;
- чогаалдың утказының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чугаалап билир;
- номчаан чүүлүнгө бодунуң хамаарылгазын тода илередир;
- өөрөнгөн чогаалдарынга аас болгаш бижимел ажылдарны чорудуп шыдаар;
- школа библиотеказының алфавит каталогун ажыглап билир.